

ГОДИШНИК
на АСОЦИАЦИЯ „ОНГЪЛ“, том 24, год. XVIII, 2025

САКРАЛНИ МОДЕЛИ НА СВЕТА:
ХРОНОС И ТОПОС

В чест на 45-годишната научна дейност
на доц. д-р Константин Рангочев и
дфн Росен Р. Малчев

София, 2025

**Годишникът се издава
с подкрепата на Община Самоков**

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

**I ПКС дфн Росен Росенов Малчев (Главен редактор)
доц. д-р Константин Звездомиров Рангочев
проф. д-р Николай Иванов Ненов
проф. д-р Маргарет Драганова Димитрова**

Международни членове:

проф. дфн Владимир Напольских, чл.-кор. РАН,
Российская академия народного хозяйства и государственной
службы при Президенте РФ, Москва; Уральский федеральный
университет им. первого Президента России Б. Н. Ельцина,
Екатеринбург, Россия
проф. д-р Трајче Нацев, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип,
Република Северна Македонија

САКРАЛНИ МОДЕЛИ НА СВЕТА: ХРОНОС И ТОПОС

Първо издание

© Асоциация за антропология, етнология
и фолклористика „Онгъл“, 2025
ел. поща: ongal1991@abv.bg
www.ongal.net

© Импресарско-издателска къща „Род“, 2025
ел. поща: rod_sofia@yahoo.com

Формат 16/60/84
Тираж 300
Печат: *Тун-тон прес*

ISSN 1311-493X

ANNUAL
of 'ONGAL' ASSOCIATION, Vol. 24, Year XVIII, 2025

**SACRED MODELS OF THE WORLD:
CHRONOS AND TOPOS**

**In honor of 45 years of academic work
of Assoc. Prof. Konstantin Rangochev, Ph.D.,
and Rossen R. Malchev, Dr. Habil.**

Sofia, 2025

**The Annual is published
with the support of the Municipality of Samokov**

EDITORIAL BOARD

**1st class teacher Rossen Rossenov Malchev, Dr. Habil.
(Editor-in-chief)**

Assoc. Prof. Konstantin Zvezdomirov Rangochev, Ph.D.

Prof. Nikolay Ivanov Nenov, Ph.D.

Prof. Margaret Draganova Dimitrova, Ph.D.

International members:

**Prof. Vladimir Napolskih, Dr. Habil., Corresponding Member
of the Russian Academy of Sciences, Russian Presidential Academy
of National Economy and Public Administration, Moscow; Ural
Federal University named after the first President of Russia**

B. N. Yeltsin, Yekaterinburg, Russian Federation

**Prof. Trayche Natsev, Ph.D., Gotse Delchev University, Shtip,
Republic of North Macedonia**

SACRED MODELS OF THE WORLD: CHRONOS AND TOPOS

First edition

© ‘Ongal’ Association of Anthropology, Ethnology,
and Folklore Studies, 2025
e-mail: ongal1991@abv.bg
www.ongal.net

© ‘Rod’ Impresario & Publishing House, 2025
e-mail: rod_sofia@yahoo.com

ISSN 1311-493X

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи	13
-------------------	----

САМОКОВ И САМОКОВЦИ

Росен Р. Малчев – Дипломната работа „Град Самоков в етнографско отношение“, защитена от Вера Христова Сайменова през 1932 г.	17
о.р. полк. Никола Ковачки – Шишманово кале и цар Иван Шишман във фолклорната памет на с. Доспей, Самоковско	25
Константин Рангочев – Локално и регионално в българската фолклорна религиозност („Манастирчето „Покровителна Богородица“ до с. Радуил, Самоковско)	29
Миглена Николаева – Непубликувани материали за обичаите „Пеперуда“ и „Герман“ от архивите на Регионален исторически музей – Плевен и Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“	43

ВЯРА – ОБРАЗ – КУЛТ

Силвия Бориславова-Живанкин – Предварителни бележки върху основанията и произхода на оплаквателните жестове, изобразени в сцените, свързани със смъртта на Христос	56
Пламена Костова – Образът на света Варвара във фолклорната и християнската традиция	70
Теодор Пеев – Рапортът на Марко Балабанов, ценен източник за историята на Бачковския манастир	90
Любомир Цонев – Черквата „Св. Петка Самарджийска“ в София: потънала, вкопана или засипана?	122
иконом Делян Цветков – Храм „Св. вмчца Екатерина“, Княжевски гробища. История и реставрация	135
Росен Р. Малчев – Въпросникът за документиране на селищни оброчни системи (Етнология Rustica) на Асоциация „Онгъл“	141

Дејан Крстић – Крст као супститут светог дрвета у традиционалној култури Балкана	157
Благовест Петров – Каменният крст на село Долен, община Сатовча	186

АРХЕОЛОГИЈА И САКРАЛНА ИСТОРИЈА

Росица Манова, Стефан Александров – Антропоморфна пластика от Късната бронзова епоха по Долниј Дунав. Символи, знаци и системи	214
Николај Сивков – Космическа (свещена) планина в древниот модел на света (според археологически данни от епохата на Халколита в Европа)	220
Јулијана Иванова – Праисториски практики во римски кремации од локалитетот Коколов рид	230
Благица Стојанова, Бошко Ангеловски – Некрополата „Русалински гробишта“ – погребувања во цисти	243
Емил Сламков – Релефен сад со музи од Вардарски рид – античка Гортинија	253
Душко Цветанов, Трајче Нацев – Некропола во подножјето на локалитетот Цареви кули – Струмица	262
Драган Веселинов, Трајче Нацев – Фортификациите како основна заштита на населението од опасности во средниот век на територијата на општина Штип	271
Димчо Радев – Начало на научните изследвания врху структурните карактеристики на керамичниот чиреп и художествената украса на зооморфна и антропоморфна керамична пластика от Неолита в Бугарија. Ретроспекција	278
Sotir Ivanov – Between dream and reality: Bulgarian archaeology in the first quarter of the twenty-first century	287

МУЗЕЈ – ЗНАК – ПАМЕТ

Евгени Георгиев – Идеен проект за создавање на нови пешеходни кргови маршрути в Ивановските скални цркви	298
--	-----

Десислава Тихолова – Наследство и памет. Съвременни мемориални практики в Германия. Част 5	311
Силвия Трифонова-Костадинова – Наградите „Наследство“ и самопредставянето на българските музеи	364

ЕЗИК И ИМЕ: САКРАЛНО И ПРОФАННО

Вяра Калфина, Димитър Илиев – Атина, Рим, Йерусалим: текстови традиции и взаимни влияния	385
Татяна Илиева – Свещена топография на храма и нейната символика според трактата Протѣль ѡ ѹр҃ги, и цр҃кви, и чинѣ сѣненничьскомѣ от ркп РГАДА 88 и <i>Богитич</i> 52 в контекста на южнославянската мистагогична традиция. Църковноархитектурна терминология	408
Kira I. Kovalenko, Valeria B. Kolosova – Historical sources for studying Russian phytonymic lexis	454
Иво Братанов – Езикът на едно писмо на Андрей Робовски от 1855 година (Морфологични особености)	467

ФОЛКЛОРИСТИКА – ЕТНОГРАФИЯ – ЕТНОЛОГИЯ

Веселка Тончева – Песенното наследство на едно потопено село (върху материали от с. Шишманово, Самоковско)	473
Александар Димитријевски – Охридската чалгиска музичка традиција	494
Ивета Рашева – Песента за царкиня Теодора Косара и княз Иван Владимир, преписана от Неофит Рилски, и нейни по-късни фолклорни варианти	503
Снежанка Генчева – Мотивът за делба на двама братя в българските народни песни за цар Шишман и Дан войвода	512
Йордан Тенев – Политическото убийство на Никола Попов и отражението му в народната памет в Петричкия край	529

Вивиен Затько-Вълчева – Сакрални кримскотатарски кърпи – от <i>евджияр</i> до <i>пешкир</i>	541
Росен Малев, Николета Петкова – Мъжка празнична премяна от Пиринска Македония – град Петрич	550
Михаил Костадинов, Сотир Иванов – Арнаутски кремъчен пищов от град Петрич	555
Денис Исаев – Народът кабиле в Северна Африка	559
Красимира Петрова – Елементи на сакралното в ... смартфона	567

ПРИРОДА И СОЦИУМ

Илинка Атанасова – Светилището Свети Атанасиј кај Спанчево: изборот на положбата во однос на геоморфологијата на околината и достапноста на природните ресурси	573
Владимир Власков – Продължителност на слънчевото греене на територията на България за периода 1999–2024 г.	585
Владимир Власков – Тропични и екваториални нощи в България за периода 1995–2024 г.	593
Илюстрации	601

TABLE OF CONTENTS

Foreword	15
-----------------------	----

THE TOWN OF SAMOKOV AND ITS PEOPLE

Rossen R. Malchev – The diploma thesis “The town of Samokov: ethnographical dimensions” defended by Vera Hristova Saymenova in 1932	17
Reserve Officer Col. Nikola Kovachki – Shishmanovo Kale fortress and Tsar Ivan Shishman in the folklore memory of the village of Dospey, Samokov region	25
Konstantin Rangochev – The local and regional in Bulgarian folk religiosity (“The little monastery of protecting Virgin Mary” near the village of Raduil, Samokov region)	29
Miglana Nikolaeva – Unpublished materials on the “Peperuda” and “German” customs from the archives of the Pleven Regional Museum of History and the ‘Ongal’ Association for Anthropology, Ethnology, and Folklore Studies	43

FAITH – IMAGE – CULT

Silvia Borislavova-Zhivankin – Preliminary remarks on the origin of the lamentation gestures depicted in the scenes relating to the death of Christ	56
Plamena Kostova – The image of Saint Barbara in church and folklore tradition	70
Teodor Peev – The rapport of Marko Balabanov from 1894 on the problems of the management and ownership of the Bachkovo Monastery	90
Lyubomir Tsonev – The church “St. Petka Samardzhiyska” in Sofia: sunken, dug into the ground, or buried?	122
Priest Dilyan Tsvetkov – Church of St. Great Martyr Catherine at Knyazhevo Cemetery. History and restoration	135

Rossen R. Malchev – Questionnaire of the ‘Ongal’ Association for documentation of a system of settlement’s sacred signs (Ethnologia Rustica)	141
Dejan Krstic – A cross as a substitute of a Holy tree in the traditional Balkan culture	157
Blagovest Petrov – The stone cross of the village of Dolen, Municipality of Satovcha	186

ARCHEOLOGY AND SACRED HISTORY

Rositsa Manova, Stefan Alexandrov – Late Bronze Age anthropomorphic figurines along the Lower Danube River. Symbols, signs, and systems	214
Nikolay Sivkov – Cosmic (sacred) mountain in an ancient model of the world (according to Chalcolithic archaeological evidence in Europe)	220
Julijana Ivanova – Prehistoric practices in Roman cremations from the archeological site of Kokolov Rid	230
Blagica Stojanova, Boshko Angelovski – Necropolis “Rusalinski Grobishta” – burials in cists	243
Emil Slamkov – Relief bowl with muses from Vardarski Rid – ancient Gortynia	253
Dushko Cvetanov, Trajce Nacev – Necropolis at the foot of the archaeological site Carevi Kuli (Tsar’s towers) – Strumica	262
Dragan Veselinov, Trajce Nacev – Fortifications as the basic protection of the population against dangers in the Middle ages on the territory of the Municipality of Shtip	271
Dimcho Radev – The beginning of scientific research on the structural characteristics of ceramic pottery and the artistic decoration of zoomorphic and anthropomorphic ceramic plastic from the Neolithic period in Bulgaria. A retrospection	278
Sotir Ivanov – Between dream and reality: Bulgarian archaeology in the first quarter of the twenty-first century	287

MUSEUM – SIGN – MEMORY

Evgeni Georgiev – Conceptual project for creating new circular walking routes at the Ivanovo rock churches	298
Desislava Tiholova – Heritage and memory. Contemporary memorial practices in Germany. Part 5	311
Silvia Trifonova-Kostadinova – The heritage awards and the self-presentation of Bulgarian museums II	364

LANGUAGE AND NAME: THE SACRED AND PROFANE

Vyara Kalfina, Dimitar Iliev – Athens, Rome, Jerusalem: textual traditions and mutual influences	385
Tatyana Ilieva – The sacred topography of the temple and its symbolism according to the treatise <i>Προτὰ τὴν ἀρχαίαν, καὶ ἐκκλησιαστικὴν καὶ χριστιανικὴν ἐκκλησιολογίαν</i> in manuscript <i>RGADA 88</i> and <i>Bogishich 52</i> in the context of the South Slavonic mystagogical tradition. Church architecture terminology	408
Kira I. Kovalenko, Valeria B. Kolosova – Historical sources for studying Russian phytonymic lexis	454
Ivo Bratanov – The language of an 1855 letter written by Andrey Robovski (Morphological features)	467

FOLKLORISTICS – ETHNOGRAPHY – ETHNOLOGY

Veselka Toncheva – The song heritage of a submerged village (Based on materials from the village of Shishmanovo, Samokov region)	473
Aleksandar Dimitrijevski – Ohrid <i>chalgija</i> music tradition	494
Iveta Rasheva – The song about Tsarina Teodora Kosara and Prince Ivan Vladimir, transcribed by Neophyte Rilski, and its later folk versions	503
Snezhanka Gencheva – The motif of the division of two brothers in the Bulgarian folk songs about Tsar Shishman and Dan Voivode	512

Yordan Tenev – The political assassination of Nikola Popov and its reflection in the people’s memory in the Petrich region	529
Vivien Zatyko-Valchev – Sacred Crimean Tatar textiles – from <i>evjiyars</i> to <i>peshkirs</i>	541
Rosen Malev, Nicoleta Petkova – Men’s festive costume from Pirin Macedonia – Petrich town	550
Mihail Kostadinov, Sotir Ivanov – Arnaut flintlock pistol from Petrich town	555
Dennis Isaev – The Kabyle people in North Africa	559
Krassimira Petrova – Elements of sacredness in ... the Smartphone	567

NATURE AND SOCIETY

Ilianka Atanasova – Sanctuary of St. Athanasius at Spanchevo: Spatial selection of the sanctuary in relation to geomorphology and resource availability: A Case Study of the Early Eneolithic Sanctuary of St. Athanasius	573
Vladimir Vlaskov – Duration of sunshine on the territory of Bulgaria for the period 1999–2024	585
Vladimir Vlaskov – Tropical nights in Bulgaria (1995–2024)	593
Illustrations	601

НЕКРОПОЛА ВО ПОДНОЖЈЕТО НА ЛОКАЛИТЕТОТ ЦАРЕВИ КУЛИ – СТРУМИЦА

Душко Цветанов

НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј –

Струмица

Трајче Нацев

Универзитет Гоце Делчев – Штип

Република Северна Македонија

Струмица, несомнено, претставува еден од најзначајните средновековни, централнобалкански градови, военоадминистративен центар и седиште на доста значајната по ранг – епископија. Поставеноста на, речиси, еднаквата оддалеченост од главните центри на моќ во овој дел на Балканот: Солун, Сер и Скопје е доволна потврда дека градот Струмица претставувал главна алка на поврзување, неоткинлив дел од севкупната балканска традиција и култура (Фиг. 1)¹.

Како значаен црковен и духовен христијански центар, седиште на епископија со долг континуитет, се доволна потврда за постоењето на голем број цркви и некрополи, чијшто број бил различен во одделни периоди, во зависност од самите потреби и можности кои го диктирале прогресот на целиот регион.

Треба да се има предвид дека секоја некропола коегзистирала со црква на самата локација или во близина. Потребата да се биде што поблизу до сакралните објекти, била заради вербата во светоста на местото или заради демонстрацијата на општествениот престиж. И гробната конструкција зависи донекаде од социјалната припадност на покојникот, но исто така и од обичаите на даденото време. Пристапот на луѓето кои живееле на овие простори, кон задгробниот живот е одраз на христијанските догми и сфаќања за животот после смртта. Изборот на вечното почивалиште отсекогаш бил битен момент за луѓето, конекција помеѓу двата света, на живите и мртвите.

Околу поголемите средновековни градови егзистирале и по неколку некрополи, меѓу коишто има и истовремени. Таков е случајот

---

¹ Илустрациите се објавени на страниците 655–667 од годишникот. Заб. на уредникот.

со средновековниот град Струмица во чиешто урбано јадро и блиска периферија се развиле неколку некрополи. Меѓу нив е и некрополата во подножјето на тврдината Цареви Кули, која е предмет на истражување и која ќе биде елаборирана во овој труд (Фиг. 2) (Цветанов 2017: 104).

Во подножјето на археолошкиот локалитет Цареви Кули – Струмица, пред повеќе од една деценија, се евидентирани остатоци од средновековна црква која, според локацијата, била дел од урбаното јадро на средновековна Струмица. Просторот на кој се протега сакралниот објект е една од пошироките тераси на самиот рид, на доминантна положба над градот (Цветанов 2017: 79–80). Овој сакрален објект се наоѓа на помалку од 100 метри југозападно од денешниот Ловен Дом (Фиг. 3).

Со археолошките истражувања во (2015–2016 година) е откриен целосниот габарит на црквата, а проследени се и фазите на изградба. Станува збор за еднокорабна црква со димензии: должина 10,20 метри и ширина 5,90 метри, доста квалитетно изградена со добар градежен материјал (тула, камен и варов малтер). Техниката на сидање на одредени партии од надворешната фасада потсетува на *cloisonné*, особено во делот на тристраната апсида. Црквата имала три влеза, главниот на западната и два споредни на јужната и северната страна, а кои според потребите, во одредени временски периоди, тие биле затворани (засидувани). Фасадите на црквата се артикулирани со систем на слепи ниши, кои се израз на современите текови на градење (Фиг. 4) (Цветанов 2017: 79–80; Svetanov 2017: 192.).

Со истражувањата на црквата, констатирани се повеќе градежни фази, особено видливи со затворањето на западниот и јужниот влез. Западниот влез на црквата, најверојатно бил затворен со погребувањето на црковен великодостојник во гробница во овој дел на црквата (Фиг. 5). Гробницата е изградена од тула и варов малтер и се наоѓа под самиот влез. Со истражувањето на гробницата се идентификувани повеќе погребувања, а потврда за тоа е големата концентрација на нарушен остеолошки материјал. Беше откриен и целосен скелет на покојник со релативно добра зачуваност, во *in situ* положба. Станува збор за маж, погребан во испружена положба

со прекрстени раце на градите и ориентација запад – исток, според христијанските канони (Фиг. 6). Во гробот беа откриени и два гробни наоди: сребрена монета до главата на покојникот и сребрен прстен на десната рака. Сребрената монета е венецијански грош, Lorenzo Tiepolo (1268–1275), додека прстенот според формата и техниката на изработка го датираме во крај на XIII – почеток на XIV век (Фиг. 7, 8). Ова погребување е, всушност, последното кое било извршено во оваа гробница (Cvetanov 2017: 194–197, Фиг. 7–11).

Одовде можеме да заклучиме дека ако последното погребување во гробницата било извршено во крајот на XIII – почеток на XIV век (датирано според наодите), првите погребувања во гробницата биле многу порано, најверојатно кога била изградена. Според историографските околности, тоа би била првата половина на XIII век и почетокот на втората половина на XIII век, а тоа го потврдуваат и палеографско-епиграфските анализи на надгробниот кирилски натпис кој се наоѓа на една од трите пронајдени камени плочи.

Имено, со археолошките истражувања во 2015 година, внатре во црквата покрај јужниот ѕид, се откриени три обработени камени плочи кои биле секундарно употребени во иста нивелација со подот на црквата. Плочите се обработени само од едната страна и се претпоставува дека биле дел од гробната конструкција внатре во црквата. На една од овие плочи постои надгробен натпис со кирилско писмо кој, несомнено, е посветен на личност Јован / Иван (Фиг. 9) (Krsteska, Cvetanov 2017: 87–95). Според историскиот контекст во кој ја сместуваме плочата и гробницата, првата половина на XIII век, е период кога Византија ја губи контролата над средновековна Струмица. Во овој период има напредната децентрализација на моќта и растот на ситното феудално племство, тогаш биле создадени полунезависните феудални кнежевства на Добромир Хрс и Добромир Стрез.

Со археолошките истражувања во изминативе години покрај откривањето на црквата се истражени и документирани 35 погребувања, од различни периоди, почнувајќи од доцниот среден век (XIII–XIV век) кога опстојувала црквата, турското средновековие (XV–XVIII век), па сè до првите децении на XX век (Фиг. 10).

Некрополата е организирана околу остатоците на средновековната црква, долготрајното користење и густината на погребувањата, придонесува тешко да се следи организираноста на гробовите. Вертикалната стратиграфија на некрополата покажува дека таа е користена подолг временски период. Честа е повеќекратната употреба на исти гробови, со и без дислокација, на скелетот.

Покојниците се положувани на грб со главата на запад и испружени нозе кон исток, додека рацете се испружени или прекрстени врз телото во разни комбинации, својствени за христијанските канони. Во оваа некропола се среќаваат разни гробни конструкции: слободен закоп, јами обградени со по некој камен, со целосно формиран венец, сидани со тула и еден мал дел имаат надгробни конструкции со монолитни камени плочи.

Накитот е доминантен археолошки материјал во некрополата, иако поголем дел од погребувањата се без прилози. Со истражувањата откриени се неколку различни типови на обетки, прстени, копчиња и монети. Од досега откриените дваесет погребувања, според гробните прилози, некрополата била активна во периодот од XIII до првите децении на XX век, вклучувајќи го погребувањето внатре во црквата.

Во најдолните културни слоеви, со истражувањата надвор од црквата успеавме да откриеме неколку доцносредновековни погребувања (XIV век). Овие погребувања се извршени додека црквата била сè уште активна. Повеќето од нив се без гробни дарови, но сепак, во еден од нив беше откриен еден прстен. Станува збор за гроб 3 откриен покрај јужното лице на црквата, ова погребување го потврдува опстојувањето на некропола во периодот додека била активна самата црква. Станува збор за христијанско погребување, слободно вкопување на гробната јама, без гробна конструкција (Фиг. 11).

Како гробен прилог приложен е сребрен прстен на десната рака на покојникот. Прстенот е изработен со лиење на сребро во една маса, тој е со кружна глава и скалесто обликувани рамења, главата е декорирана со врежување. Ова погребување го датираме во XIV век (Фиг. 12).

Од постарите погребувања ќе го издвоиме и гроб 17. Гробот има невообичајна надгробна конструкција, покриен е со покривна ке-

рамида, Комненов тип. Гробната јама е слободно вкопана, станува збор за детско погребување, најверојатно дете помало од една година. Нема гробни прилози кој можат прецизно да го датираат ова погребување (Фиг. 13).

Континуитетот на погребување продолжил и низ наредните векови, во периодот XV–XVIII век. Во овој период сакралниот објект престанал со неговата активност, најверојатно е уништен со османлиските освојувања на овие краеви. Тоа го потврдуваат и археолошките истражувања, но сепак, просторот околу црквата продолжил да биде користен за погребување на локалното христијанско население.

Најголем дел од овие погребувања се слободни вкопувања на гробната јама без нејзино обградување. Сепак, овој временски период успеавме да го потврдиме со неколкуте прстени откриени како гробни прилози, и тоа во гроб 13 и гроб 20.

Во гроб 20, беше откриен уште еден прстен кој го датираме во XV–XVI век. Станува збор за масивен прстен изработен со лиење на целата маса, со кружна глава и скалесто моделирани рамења. Декориран со врежување на главата и рамењата, на горната површина од главата невешто е прикажан Давидовиот печат или шесторогата ѕвезда (Фиг. 14, 15).

Во гроб 13, беше откриен бронзен прстен, на левата рака, станува збор за машко погребување. Слободно вкопување на гробната јама, покојникот е во испружена положба со положени раце на градите (Фиг. 16, 17).

Прстенот е излиен од една маса со исчукување на бронзениот лим, декориран со техника врежување, на главата и рамењата има претставено стилизирани флорални мотиви. Овој прстен го датираме XVI–XVII век, периодот на турското средновековие со што, несомнено, го потврдуваме долгиот континуитет на оваа некропола.

Покрај овој тип на погребувања – слободно вкопување, беа откриени и два гроба со надгробни конструкции од монолитни камени плочи и маркери на западната страна. Тоа се гроб бр. 4 и бр. 6. Погребувања, без гробни прилози со што не ни овозможуваат попрецизна датација. Но, според словите во кои се ископуваат овие погребувања можеме да ги сместиме во турското средновековие XVI–XVIII век.

Гробот 4, е со надгробна конструкција, покриен со масивна камена плоча со димензии: 1,60 x 0,50 метри, на западната страна гробот е одбележан со маркер, изработен од обработен камен и е со димензии: висина 0,40 метри. Покојникот е положен во испружена положба, рацете се положени на абдоменот (Фиг. 18).

Надгробната конструкција на гроб 6 е формирана од две плочи со различна големина, на западната страна гробот е одбележан со маркер од обработен камен поставен вертикално во земјата. Гробната јама е обградена со неколку камења покрај главата и десната подлактица на покојникот. Покојникот е положен во испружена положба, а рацете се положени на абдоменалниот дел, станува збор за машки покојник (Фиг. 19).

Во најгорните културни слоеви по отстранувањето на наносот од земја, најдовме на релативно поновите погребувања од XIX до првите децении на XX век. Гробните јами во најголем дел се слободни вкопувања, со исклучок на три гробови кои се изсидани со тули. Повеќето од овие погребувања се без гробни прилози, само во неколку од нив беа откриени: монети од XIX и XX век, медалјон со претстава на христовото распятие, како и накит со доста лош квалитет и изработен од бронза (Фиг. 20).

Имајќи го во предвид долгиот континуитет на егзистирање на оваа некропла, сè до првите децении на XX век, неминовно е да се споменат и пописите за градот Струмица од овој период. Според статистиката на секретарот на Бугарската егзархија, Димитар Мишев, во 1905 година христијанското население во Струмица го сочинуваат: 1800 Бугари егзархисти, 4400 Бугари патријашисти гркомани, 114 Бугари протестанти, 35 Грци и 18 Власи. Во градот има 4 основни и 2 средни бугарски училишта и 1 основно и 1 средно грчко училиште (Brancoff 1905: 106–107). Во крајот на XIX век – почетокот на XX век, знаеме дека во градот Струмица егзистираат две соборни цркви: Св. Кирил и Методиј – дел од Бугарската егзархија и црквата Св. Димитриј – дел од Грчката патријашија (Стоев, Пандевски 1969: 147, 158, 178). Таква била и поделбата на населението, а со тоа и постоење на две различни некрополи (Фиг. 21).

Според достапните извори во XIX–XX век, во градот Струмица егзистирале две локации каде се погребувало локалното градско население. Едната локација е на едно мало возвишение на јужната страна од градот, познато како „Самораница“, денеска на ова место се наоѓа споменикот од НОБ. На овој простор се погребувале патријашистите, кои во овој период биле мнозинство во градот. Другата локација е околу црквата во подножјето на локалитетот Цареве Кули, односно некрополата која е предмет на оваа истражување. Овде се погребувале егзархистите (Фиг. 22). Овие некрополи биле активни сè до Првата светска војна, кога градските гробишта се пренесуваат на денешната локација северно од градот Струмица, надвор од урбаното јадро.

Со истражувањата во 2022 година, на десетина метри источно од црквата, беа откриени три ѕидани гробови, кои според градежниот материјал од кои се изградени, ги датиравме во почетокот на XX век, најверојатно се и последните погребувања извршени на овој простор (Фиг. 23). Овие три гробници се со ориентација запад – исток, долепени една до друга и се со различни димензии. Гробниците се изѕидани со шест до осум реда на полни тули поврзани со малтер. Тие биле покриени со добро изделкани камени плочи, врз кои се наредени тули и отпопу се залиени со малтер. Подовите на сите три гробници се на самата земја. Јамите се со трапезоидна форма, со тоа што западната страна е поширока од источната (Фиг. 24). Покривните плочи на сите три гробници беа растргнати и внатре со археолошките истражувања не беше откриен остеолошки материјал, што укажува дека била извршена ексхумација на покојниците. Оваа честа појава е вообичаена со пренесување на посмртните останки на значајни личности за самата средина во која живееле. Секако треба да се нагласи и преместувањето на градската некропола надвор од урбаната средина.

Локацијата на која се наоѓа некрополата, меѓу месното население во XIX – XX век е позната уште и како „Јабанциски гробишта“ (гробишта на туѓинци – странци). Според усните преданија на месното население овде се погребани двајца струмички локални војводи, Костадин Самарџиев – Џемето (1884–1911) (Стоев, Пандевски 1969:

277) и Крсте Новоселски (1875–1905) (Фиг. 25) (Стоев, Пандевски 1969: 262–263), но не и точната позицијата на која биле прогребани на оваа некропола. Со археолошките истражувања во 2022 година, само во една од трите сидани гробници, претходно прикажани, во (гроб 32) беше откриена пушка (Martini–Enfield) и голема количина на боева муниција, на западната страна од гробната јама (Фиг. 26). Оружје кое несомнено било употребувано од страна на Македонската револуционерна организација. Нашите претпоставки одат во таа насока дека во овие гробници биле погребани струмичките војводи, а новите откритија одат во прилог на потврдување на оваа теза. Нивните тела како значајни личности по згаснувањето на некрополата биле преместени на друга локација.

Со тоа се потврдува дека овој дел од градот Струмица до блиско минато, бил дел од духовната колективна меморија на локалното население кое било погребувано на овој простор во континуитет од XIII до првите децении на XX век.

БИБЛИОГРАФИЈА

Стоев / Пандевски 1969: Стоев, Ѓ., М. Пандевски. Струмица и Струмичко низ историјата. Струмица: Општински одбор на Сојузот на здружението на борците од НОБ – Струмица.

Цветанов 2017: Цветанов, Д. Средновековна црква во подножјето на локалитетот Цареви Кули – Струмица (истражувања 2015 – 2016 година). – Археолошки Информатор, бр. 1. Прилеп: ЗГ МЕНЕЛАЈ.

Цветанов 2017: Цветанов, Д. Средновековни некрополи во Струмица и Струмичко (XI – XIV век): преглед, убдикација и поврзаност со црквите. – Музејски летопис (зборник на трудови по повод 65 години „Завод и Музеј“ – Струмица). Струмица: НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Струмица, 102–117.

Brancoff 1905: Brancoff, D. M. La Macédoine et sa Population Chrétienne. Paris: Librairie Plon.

Cvetanov 2017: Cvetanov, D. Medieval church eternal resting place of Strumica noble from the 13th century. – Acta Musei Tiberiopolitani, vol. 2. Strumica: NI Institute for protection of cultural monuments and Museum Strumica, 191–200.

Krsteska / Cvetanov 2017: Krsteska, V., D. Cvetanov. The medieval church and the tombstone epitaph on the archeological locality “Carevi Kuli” (*Tzar’s towers*) – Strumica. – Archeologica Bulgarica, 3. Sofia, 87–95.

**NECROPOLIS AT THE FOOT OF THE ARCHAEOLOGICAL
SITE CAREVI KULI (TSAR'S TOWERS) – STRUMICA**

Dushko Cvetanov

*NI Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum –
Strumica*

Trajce Nacev

*University Goce Delcev – Stip
Republic of North Macedonia*

Abstract

At the foot of the archaeological site, the “Carevi Kuli” fortress, a decade ago, archaeological research began on a one-nave medieval church. The sacral site is located about 200 meters northeast of the fortification. The church is part of the urban core of medieval Strumica, built next to one of the communications that led to the “Carevi Kuli” fortress.

With the archaeological research in the past years, in addition to the discovery of the church, 35 burials have been investigated and documented, from different periods, beginning with late Middle Ages (13–14th centuries) when the church functioned, the Turkish Middle Ages (15–18th centuries) and as late as the first decades of 20th century.

This also confirms that this part of Strumica was part of the spiritual collective memory of the local population until recently and that it was used for burials continuously from 13th to 20th centuries. The paper will present the results of the archaeological research of the necropolis, performed in 2015, 2016, 2021, and 2022.

Keywords: Medieval church, necropolis, burial, Carevi Kuli, Strumica.

Фиг. 3. Средновековна црква во подножјето на локалитетот Цареви Кули – Струмица.

Фиг. 4. Средновековна црква во подножјето на локалитетот Цареви Кули – Струмица.

Фиг. 5. Внатрешен изглед на средновековната црква.

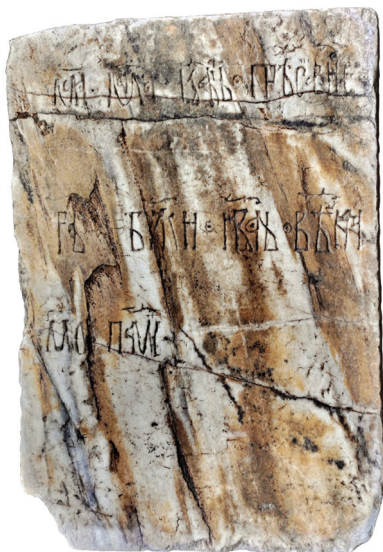
Фиг. 6. Сидана гробница XIII век.

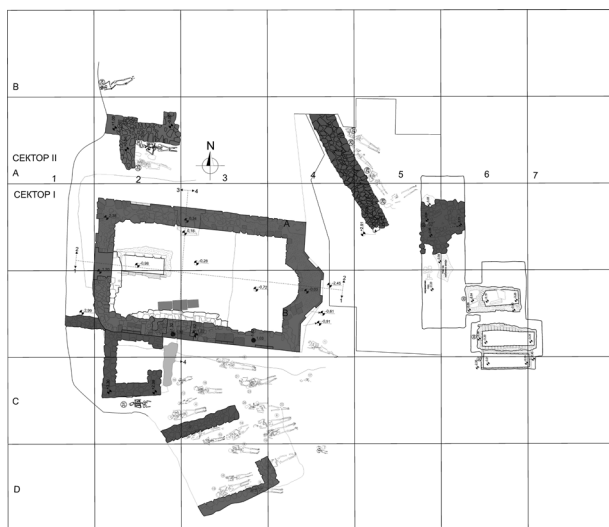
Фиг. 7. Сребрената монета венецијански грош, Lorenzo Tiepolo (1268–1275).

Фиг. 8. Сребрен прстен крај на XIII век.

Фиг. 9. Надгробна плоча – епитаф со старословенско кирилско писмо (прва половина на XIII век).

Фиг. 10. Основа на средновековната црква со некрополата.

Фиг. 11. Гроб 3 (крај на XIV – почеток на XV век).

Фиг. 12. Сребрен прстен (крај на XIV – почеток на XV век) – Гроб 3.

Фиг. 15. Прстен – Гроб 20 (XV–XVI век).

Фиг. 16. Гроб 13 (XVI–XVII век).

Фиг. 17. Прстен – Гроб 13 (XVI–XVII век).

Фиг. 18. Гроб 4 (XVI–XVIII).

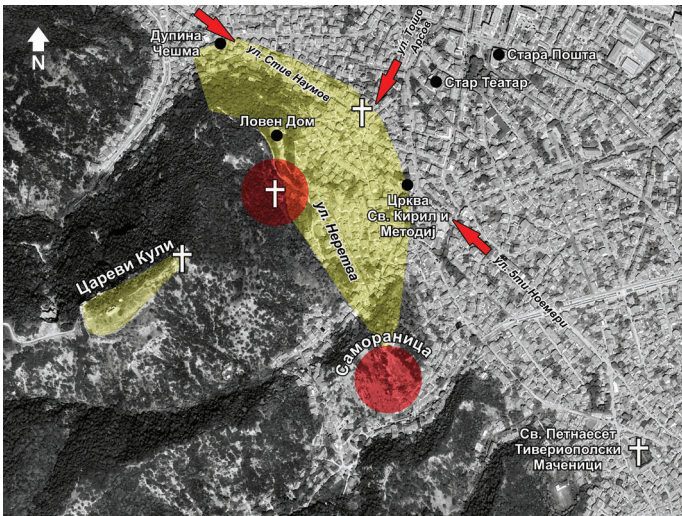
Фиг. 19. Гроб 6 (XV–XVIII век).

Фиг. 20. Медалјон вонгробен наод (XIX–XX век).

Фиг. 21. Струмица 1917 година (голем дел од градот настрадава во Балканските Војни, зачувана е црквата Св. Кирил и Методиј / во непосредна близина е и црквата Св. Димитриј во урнатини.

Фиг. 22. Струмица со локација на двете некрополи (XIX–XX век).

Фиг. 23. Сидани гробници 32, 34 и 35 (XIX–XX век).

Фиг. 24. Сидана гробница 35 (XIX–XX век).

Фиг. 25. Костадин Самарџиев – Џемето (1884–1911) – струмички војвода на ВМОРО.

Фиг. 26. Остатоци од пушка (Martini–Enfield) откриена во гроб 32.